

## A RÉGI MAGYAR SZÍNÉSZNŐK NÉVHASZNÁLATÁRÓL

A *Magyar Nyelv* 1995. szeptemberi számában Debreceni Anikó és Balogh Lajos *Magyar asszonynevek a Kárpátalján* címen értekezvén néhány mondattal utalt arra, hogy az 1974-es családjogi törvény megengedte ötféle mód közül ma is a *Kis Péterné* típus a legelterjedtebb; a leánynév megőrzésére tett értelmiségi gyakorlatot pedig múlt századi színháztörténeti példával szemléltette: „Például Benke József színész lánya, Benke Judit *Laborfalvi Róza* néven ért el kiemelkedő sikereket a Nemzeti Színházban, és ezt a nevet akkor is megtartotta, miután Jókai Mór felesége lett.”<sup>1</sup> A tendencia igaz, maga a példa azonban téves. Viszont – közfelfogást tükrözve – alkalmas ad arra, hogy a 19. századi színésznői névhasználatról szóljunk, ami (ismerjük el) az első pillantásra valóban zűrzavarosan sokszínűnek, már-már áttekinthetetlennek látszik.

A székely nemes, Laborfalvy Benke József vándorszínész, majd miskolci tanár leányát *Judit* néven anyakönyvezték. A család nemesi előnevét választotta magának a színpadon: *Laborfalvi Róza*. Több hasonló esetről tudunk, főként a Székelyföldről: így lett *Killyéni Kocsis Dávid*ből *Kilényi Dávid* színész-színigazgató, *Szóllósi Szabó Lajos*ból *Szóllósi Lajos* táncos és koreográfus. Az utónév megváltoztatásának indokát nem ismerjük, mindazonáltal ez sem példa nélkül álló: *Szathmáry József*ből nemcsak *Szigligeti* vált, hanem egyszersmind *Eduárd*, rövidebb alakjában: *Ede* is.

A fiatal leány 1833. október 27-én lépett először a világot jelentő deszkákra a budai Várszínházban, és erről – ritka eset korai színháztörténetünkben! – színlap és kritika is fennmaradt. Mindkettő *Laborfalvi Rozália* néven üdvözölte a tehetséges pályakezdőt. Neve később (1834. január 27. és június 17. között) a színlapokon és a kritikákban is *Laborfalvi Rózi* változatban fordult elő, amit magyarázhat, hogy a két hasábra tördelt, kis alakú színlapokon az ő neve volt a leghosszabb, ezért azt sorozatosan egy betűhellyel előbbre szedték, mint a többiekét, ami krónikus helyhiányra utalt.

Amikor a fiatal színésznő 1834-ben Komlóssy Ferenc Dunántúli Színjászó Társaságához szerződött, Győrött még *L. Rozália* alakban használta nevét; Kassán, téli állomáshelyükön viszont már *B. Róza* – *Benke Róza* – *Benke Rozália* alakvál-

<sup>1</sup> DEBRECENI Anikó – BALOGH Lajos: Magyar asszonynevek a Kárpátalján, *Magyar Nyelv*, 91.3 (1995. szeptember): 340–345. Itt: 341.

tozatokban szerepelt a színlapokon. Mindez kiváltotta a magyar színészettörténet első névhasználati vitáját. Jankó Mihály győri kritikus a *Honművész* 1834. december 4-i számában tette szóvá a változtatást: „Rozália Győrött mint L. Rozália lépett fel, a' kassai hosszú út pedig őt B. Rozáliára változtatá. Bár mi csekélységnek nézzék is ezt a' kassai bíráló urak, de én az igazgatóságnak illetően tettét soha el nem nézhetném, minekutána általa hírlapjainkat hozza zavarodásba.” Válasz nem született, intézkedés nem történt. A budai Várszínház társulatához visszatérő színésznő fellépéseit 1835 júniusában és júliusának elején – mintegy azonosítva őt eddigi neveivel – *Laborfalvi Benke Róza* néven jegyezték, július közepétől pedig véglegessé vált (tizenhárom esztendőre) a *Laborfalvi Róza*.

A művésznő 1848. július 29-én lett Jókai Mór író felesége. Addigi művésznévet még négyszer használta, 1848. szeptember 5-től azonban következetesen *Jókainé* néven lépett föl. *Jókainé asszonyt* ünnepelte a Nemzeti Színház közönsége 1883. november 30-án is, a „félszázados művészi pályájának ünnepére” előadott *Coriolanus* Volumnia szerepében. Ezen az általánosnak tekintett névhasználaton belül alkalmilag más változatok is előfordultak. Marastoni József sokszorosított rajzán (1863), amelyen civil mellképét nyolc jelmezes ábrázolat övezi, az aláírás hasonmásában *Jókay Róza* olvasható;<sup>2</sup> a legkorábbi színészi névtárban a Nemzeti nyugdíjasai között mint *Jókainé Róza* szerepel;<sup>3</sup> művészi megtiszteltetésének fennmaradt emléktárgyain pedig van *Jókai Mórné* (1855), *Jókainé Laborfalvy Róza* (1883, 1884), *Jókay Mórné Laborfalvy Róza* is.<sup>4</sup>

Neje névhasználatát illetően maga Jókai is megszólalt, és Kertbeny Károlyhoz intézett levelében (Pest, 1870. december 6.) az asszonynev felvételét az ország polgárosodásának – és saját írói hírnevének – kétségbevonhatatlan jeleként értékelte:

Auch die armen Comoedianten stehen schon nun auf gleicher Stufe mit den übrigen Menschenkindern und seit Laborfalvy Róza den Namen „Jókainé” führt, braucht sich Niemand Pseudonymen aufzunehmen um auf die Bühne zu treten wie bis dahin, um seine Familie nicht zu beschämen.<sup>5</sup>

A szegény komédiások is egy fokon állnak már a többi emberfiával, és mióta Laborfalvy Róza a „Jókainé” nevet viseli, már senkinek sem kell – mint eddig – álnevet felvennie, ha a színpadra lép, hogy ne hozzon szégyent családjára.<sup>6</sup>

<sup>2</sup> Vö. *Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus* (szerk. n. [Szabó Júlia – Széphegyi F. György]), Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1981, II, 383. (288. tétel)

<sup>3</sup> *A magyar színészet országos névtára. Naptár 1872-ik évre. Első évfolyam* (összeáll. LENHARDT E[de.]), Vágz: A Siketn. Iparint, [sic] könyvnyomdájából, 1872, 102.

<sup>4</sup> Vö. *Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875). Katalógus* (szerk., bev., életr. SIMON V. Péter), Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1988, 130–131. (Németh Annamária műtárgyleírása.)

<sup>5</sup> Jókai Kertbeny Károlynak, 511. sz., 1870. december 6., in: JKK Levelezés II, 327–334. Itt: 332.

<sup>6</sup> Magyar fordításban uo. 772–777. Itt: 775.

Noha Jókai romantikus, túlzott, az 1790-ben me asszonynev valóban véd fokán álló színésznők sz ten kiadott *Magyar Teátr* férjhez ment színésznök ki, mostanság Ernyi Ifj. A könyv utónevüket is meg saját utónev” változtatba *Magdolna Ifj. Asz.* Ugyar vüket, ha özvegyen mara meghalt, *Kántorné* azon föl; a férjétől évtizedeker

Örökbefogadás, nevel bályozás a művésznevek a névhasználatban is. A zött) Vörösmarty és Pe (1814). Gyermekszínész dését egyengető nagyba *Nina*. Házassága Lendva 1848-ban, a névirás den kóczi Lajos festőművész június 19-i színlapon kez nésznő ugyanis követte 1849-ben, ezentúl csak *Latkóczi Anna*. Az alak r is megnősült, és 1855-tő

Az énekesnők esetéb *Holláry – Hollósi Korné* külföldi sikerei után, 18 1855 áprilisában a színl nevet preferáló, de a fé követett. (A férjet Lonc

A leány- és asszonyne gányá”-nak tisztelt ének emlékezései legutóbbi s körülményeiből eredő

<sup>7</sup> *Blaha Lujza naplója* (közrea

Noha Jókai romantikus, mítoszteremtő képzelete – mint látni fogjuk – ezúttal (is) túlzott, az 1790-ben megalakult magyar hivatásos színészet első évtizedeiben az asszonynév valóban védettséget jelentett a társadalmi megbecsülés igen alacsony fokán álló színésznők számára. Legkorábbi színházi almanachunk, az 1794-re Pesten kiadott *Magyar Teátrumi Zseb-Könyvcske* így rögzítette az előző évben, 1793-ban férjhez ment színésznők névváltozását: *Moór, mostanság Rehákné Ifj. Asz.; Termetzki, mostanság Ernyi Ifj. Asz.; Török, mostanság Várady Ifj. Asz.* A következő két zsebkönyv utónévüket is megadta, mégpedig a ma is elfogadott „a férj családneve, majd saját utónév” változatban: *Rehák Anna Ifj. Asz.; Ernyi Frantzsiska Ifj. Asz.; Várady Magdolna Ifj. Asz.* Ugyanezen okból a színésznők akkor is megtartották asszonynévüket, ha özvegyen maradtak vagy tartósan különéltek. Kántor Gerzson 1812-ben meghalt, *Kántorné* azonban 1812 és 1845 között változatlanul ezen a néven lépett föl; a férjétől évtizedeken távollévő *Déryné* szintén asszonynéven szerepelt.

Örökbefogadás, nevelőszülőkhöz kerülés vagy új házasság esetén – törvényi szabályozás a művésznevekre nem lévén – a magánélet fordulatai általában követhetők a névhasználatban is. A reformkor legnépszerűbb színésznője, akihez (többek között) Vörösmarty és Petőfi is írt verset, *Hivatal Annaként* látta meg a napvilágot (1814). Gyermekszínészként pusztá *Anikó* jelölte a színlapon, de szerepelt pályakezdését egyengető nagybátyja, a színingazgató Balog István családnevével is: *Balog Nina*. Házassága Lendvay Mártonnal 1832 és 1848 között tartott (*Lendvayné*, majd 1848-ban, a névirás demokratizmusa folytán: *Lendvainé*), utána férjhez ment Latkóczi Lajos festőművészhez. A közönség átszoktatása (*Lendvai-Latkócziné*) az 1848. június 19-i színlapon kezdődött. A folyamatot ezúttal a történelem tetőzte be: a színésznő ugyanis követte a forradalom kormányát Debrecenbe, s onnan visszatérve 1849-ben, ezentúl csak a *Latkócziné* nevet használta. Nyugdíjasként is, 1872-ben: *Latkóczi Anna*. Az alak rögzülése segíthette, hogy mostohafia, ifj. Lendvay Márton is megnősült, és 1855-től az ő felesége, Fánecsy Ilka viselte immár a *Lendvayné* nevet.

Az énekesnők esetében sem volt másképp. A századközép népszerű szopránja, *Holláry – Hollósi Kornélia* 1852-ben hagyta el Pestet, ahová házassága, valamint külföldi sikerei után, 1855-ben szerződött vissza. Neve ekkor némi zavart okozott, 1855 áprilisában a színlap mint *Hollósyné assz-t* hirdette, amelyet utóbb a leánynevet preferáló, de a férjzett állapotra is utaló, némileg groteszk *Hollósy L.-né* követett. (A férjet Lonovics Józsefnek hívták.)

A leány- és asszonynév változásaiban alighanem *Blaha Lujza*, „a nemzet csalogányá”-nak tisztelt énekes-színésznő a csúcstartó. Messzemenően egyetérthetünk emlékezései legutóbbi sajtó alá rendezőjével, Csillag Ilonával: „Hősnőnk – családi körülményeiből eredően – zavarba ejtően sok néven szerepel.”<sup>7</sup> *Reindl Ludovi-*

<sup>7</sup> *Blaha Lujza naplója* (közread. CSILLAG Ilona), Budapest: Gondolat, 1987, 16.

kának született 1850-ben. Apja, a bujdosó huszártiszt mint Várai Sándor vándorszínész rejtőzött; a kislányt *Várai Lujzának* hívják. Nevelőapja 1857-től Kölesi Antal színházi festő: *Kölesi Lujza*. Első házassága Blaha János katonakapitány négy évig tartott (1866–1870), de asszonynevét özvegyen is megtartotta. A *Blaháné* – *Blaháné Lujza* olvasható a Nemzeti Színház színlapjain, ahová 1871-ben szerződött Debrecenből. Az említett, 1872-es névkönyvben is: *Blaháné-K. Lujza*. 1875 és 1879 között második férje nevével szerepelt: *Soldosné*. Válásuk után azonban visszatért a *Blaháné Lujza* – *Blaha Lujza* alakban rögzült színpadi névhez, és ezt akkor is megőrizte, miután 1881-ben frigyre lépett báró Splényi Ödönnel, és a társadalmi nyilvánosság előtt, a társasági életben él is ennek előnyével. Jól szemlélteti ezt egy ajándékba kapott ezüst-babérkoszorú vésete: „*Blaha Lujza Splényi báróné* páratlan művészetének az Eleven Ördög 25-ik előadása emlékére a hálás szerző Konti József Várszínház március 19. 1885.”<sup>8</sup> Pályájának író-tanúi – Bródy Sándortól és Mikszáth Kálmántól Ady Endrén át Juhász Gyuláig – szintén *Blaháné* vagy *Blaha Lujza* néven említették-ünnepelték.

Ami a leánynév művésznévként megőrzésének formáit illeti, ez a gyakorlat a 19. század harmadik harmadában kezdett gyorsulón teret hódítani, összefüggésben a színésznő társadalmi szerepének megváltozásával: „nem csal és nem hazudik annyit, mint a polgárosszony, mert nem kénytelen vele. Megkeresi a pénzét, nem függ a férjétől, és így nem hazudik neki: ha nagyon kényelmetlen neki, hát kidobhatja, hisz a botrány nem árt neki.” *Jászai Mari* véleménye kétségkívül sarkított, ám a családi okok miatt felvett vagy névmagyarosítással szerzett leánykori művésznév megőrzésének büszkesége kétségkívül ott munkált másokban is, például *Márkus Emíliában*. A „szőke csoda”, az első Tünde 1882 nyarán kötött házasságot Pulszky Károllyal, ami névhasználatában a férj családnevének betűrövidítésével jelentkezett: *P. Márkus Emília*. Birtokomban lévő autogramja szerint a közönség számára is így írta le nevét, sőt 1903-ban kötött második házasságában férje – egyébként magyarosított – *Andor Oszkár* nevét külön engedéllyel *Párdányra* változtatta, hogy a *P.*-t továbbra is használhassa!<sup>9</sup>

*Jászai Mari* nemcsak németes családnevének (Krippel) megváltoztatásában, hanem egész életvitelében hasonló tudatosságra törekedett. Nevét valószínűleg a német *Krippe* azaz 'jászol' tükörfordításával nyerte, ám amikor az autodidakta színésznő hozzámment a műveltnék számító pályatársához, Kassai Vidor „lélektani komikus”-hoz (1869), a *Kassainé* (színlapon) és a *Kassainé Jászai Mari* (zsebkönyv-

<sup>8</sup> *A 100 éves Nemzeti Színház emlékkiállítása. Leíró-lajstrom* (összeáll. HÖLLRIGL József), Budapest: Iparművészeti Múzeum – A Magyar Történelmi Múzeum Iparművészeti Osztálya – Patria, 1937, 76. (A név kiemelése tőlem – K. F.)

<sup>9</sup> Vö. Dr. CENNER Mihály: *Márkus Emília*, Budapest: Színháztudományi Intézet – Országos Színháztörténelmi Múzeum (Színháztörténelmi Könyvtár 4.), 1962, 17.

ben) nevet használta. Iva, majd elválva előbb...

... hogy 1883-ban, *Az er* mindig i-vel írta a nev...  
A századvég nagy...  
tendencia kapcsolódott...  
tarthatta meg nemesi...  
apja választotta neki...  
kezdőként – akkor m...  
*Szigligetiné*. (Férje *Szi*...  
dégjátéka idején kötő...  
zeshetek után london...  
ni színházi sajtó ezen...  
átkerült a társasági h...  
estélyen, a szász-kobu...  
alkalmával nem anya...  
rang megőrzésének v...  
vényes jogom van.”<sup>11</sup>  
idéztünk, és örööm a...  
*Gróf Kinskyné* olvash...  
használatát leányától...  
*Lozsvárott* –, utóbb az...  
Küry Klára és a XIX...  
(„Zsazsa”) már sohas...

A sok egyéni változ...  
ben rajzolódik ki, ha ö...  
tárát 1872-ből a *Színé*...  
Ez utóbbiban az asszo...  
szerűnek és egyre né...  
(Nemzeti Színház), *S*...  
(Népszínház), *J. Pajo*...  
körében és vidéken –  
*Szacsvayné Boér Em*...  
*Ellinger Jozefa* (Oper...  
kiveszőnek számított,  
kórusába, segédszíné...

<sup>10</sup> Gróf KINSKYNÉ PÁLMAY...  
<sup>11</sup> {Uo. 201.}

<sup>12</sup> *Színészek naptára és évköny*

ben) nevet használta. Pestre szerződve, férjétől a szó minden értelmében eltávolodva, majd elválva előbb *K. Jászay – Jászai Mari* lett (az első Mirigyként is, 1879-ben), hogy 1883-ban, *Az ember tragédiája* Éváját mint *Jászay Mari* játssza el. (Ő maga mindig *i*-vel írta a nevét.)

A századveg nagy operettprimadonnáinak történetében több névhasználati tendencia kapcsolódott össze. *Petráss Ilka* – szemben Jókai büszke állításával – nem tarthatta meg nemesi családnevét, amikor 1875-ben színésznő lett belőle Kassán; apja választotta neki dicsőséget ígérő, beszélő nevét: *Pálmay Ilka*. Vidéki pályakezdőként – akkor még természetes módon – felvette férje nevét, s lett belőle *Szigligetiné*. (Férje Szigligeti József volt, az író fia.) Második házasságát bécsi vendégjátéka idején kötötte Kinsky Jenő német birodalmi gróffal, ám amikor a mézeshetek után londoni szerződést írt alá: „Megint Pálmay Ilka lettem.”<sup>10</sup> A londoni színházi sajtó ezen a művésznéven értékelte produkcióját, egy ízben azonban átkerült a társasági hírek rovatába: ekkor *Gróf Kinskyné Pálmay Ilka* énekelt egy estélyen, a szász-koburgi herceg jelenlétében. A Budapesten lebonyolított válóper alkalmával nem anyagi indokok mozgatták, hanem inkább a kiharcolt társadalmi rang megőrzésének vágya: „meghagyták nekem a férjem nevét, amelyre tehát törvényes jogom van.”<sup>11</sup> S valóban: asszonynevén jegyezte emlékiratait, amelyekből idéztünk, és őrzöm autogramját, a papírlap egyik oldalán *Pálmay Ilka*, fonákján *Gróf Kinskyné* olvasható. *Küry Klára* apja előbb szintén megtagadta a családnév használatát leányától – aki az ígéretes *Hajnal Klárka* nevet viselte átmenetileg Kolozsvárott –, utóbb azonban, a sikerek hatására örömmel adta mégis beleegyezését. *Küry Klára* és a XIX. század utolsó nagy primadonna felfedezettje, *Fedák Sári* („Zsazsa”) már sohasem viselt asszonynevet a színpadon.

A sok egyéni változattal (és következtelen írásmóddal) tarkított tendencia élesebben rajzolódik ki, ha összevetjük a magyar színészet első, már többször idézett névtárát 1872-ből a *Színészek naptára és évkönyve az 1896-ik évre* című kiadvánnyal.<sup>12</sup> Ez utóbbiban az asszonynev valamennyi elképzelhető változata megtalálható. A korszerűnek és egyre népszerűbbnek tekinthető *Sz. Prielle Kornélia*, *K. Hegyesi Mari* (Nemzeti Színház), *Sz. Bárdossy Ilona* (Magyar Királyi Operaház), *M. Csatai Zsófi* (Népszínház), *J. Pajor Ágnes* (Szeged) mellett még gyakori – kivált az idősebbek körében és vidéken – a férj családnevének -né képzős alakja + a teljes leánynév: *Szacsvayné Boér Emma*, *Vízváriné Szigeti Jolán* (Nemzeti Színház), *Maleczkyné Ellinger Jozefa* (Operaház), *Balláné Metzler Gizella* (Kecskemét). 1896-ban már kiveszőnek számított, jószerével a kisebb társulatokba és a két nagy állami színház kórusába, segédszínészi személyzetébe szorult vissza az *Alszegehyné Fanni* (Opera-

<sup>10</sup> Gróf KINSKYNÉ PÁLMAJ Ilka: *Emlékirataim*, Budapest: Singer és Wolfner, 1912, 144.

<sup>11</sup> {Uo. 201.}

<sup>12</sup> *Színészek naptára és évkönyve az 1896-ik évre* (szerk. VEDRESS Gyula), Budapest: A szerző saját kiadása, 1896.

ház), *Milasinné Mari* (Szeged) változat. Kimondottan ritka a férj teljes nevének használata, ennek rendszeren sajátos oka van. Adorján Berta özvegyen jónak látta a *Paulay Edéné* oltalmába vonulni (Nemzeti Színház), és hasonló megfontolás vezethette a szintén özvegy *Lászy Vilmosnét* (Szeged), direktor-férje nevének megőrzésében.

Századunk, a magyar hivatásos színészet második évszázada már egyértelműen a művészeti nyilvánosság előtt megőrzött leánynev története a színpadon. De ez már egy másik história.

(1997)

„Toldy első jöve, s utána barátim társaságában Kisfaludy Károlyt megismerem, hogy őket is láthassam. Ferenc, aki egyik részben fogalmi szerint aggodalmas ismertebb (utólagos) készült nyomatokon a leány öltözékében. A vele szembe fordított módija szerint öltözött, arcát oldalszakállal díszítve, a magyar nyelvű literatúra első d...

A nyertes: a polgári Kazinczy világoosan látta a nevelő periódusát szembe az illúziója lehetett a felvilágosodásnak már nem fog megmozgott, folytatható lehetett, nem kellett pironkodni, magyarul hangsúlyozta az örökül kapott, megérdemelt igénynek eleget tenni nagyobb hatást gyakorolt, mint azt mai megítélésünk, hanem az a kritikusi szeméremtől tőként tollcsatákban

<sup>1</sup> {KAZINCZY Ferenc: Az emlékezet) (Nemzet és emlékezet)